

DEPARTAMENT D'HISTORIA MEDIEVAL, PALEOGRAFIA I DIPLOMÀTICA,
UNIVERSITAT DE BARCELONA, 1987-1996

PROGRAMACIONS D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL

1. PRIMERA PROGRAMACIÓ D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL
(per als anys, 1987-1991).

Cal advertir d'antuvi que considerem un error que hom intenti separar «arqueologia cristiana» i «arqueologia islàmica», induint a un antagonisme semblant al que, en el camp de l'història, ha separat als arabistes dels llatinistes creant dos camps paral·lels d'investigació que poques vegades es retroben. Els equips interdisciplinaris són avui del tot obligats. Cal unir esforços i millorar tècniques, no separar i dividir.

Cal considerar també que l'arqueologia medieval a Catalunya, iniciada al nostre Departament el 1958 pel prof. A. del Castillo, és una ciència molt jove i té més problemes plantejats que resolts. Hom no hi ha d'aplicar ni els mateixos esquemes de l'arqueologia prehistòrica o clàssica, que ténen un rodatge capdavanter, ni tampoc els d'altres països que fa anys treballen en aquest camp. L'arqueologia medieval a Catalunya té uns problemes específics i cal cercar solucions pròpies.

Fins ara les cartes arqueològiques han limitat el seu abast fins el món romà, deixant de banda l'arqueologia medieval i preindustrial. Per això el nostre programa comença aquí:

1. Considerem prèvia a una programació global, la confecció d'una *carta-inventari* de jaciments localitzats que compregui tota Catalunya, des del segle V fins el segle XV, ambít cronològic de les investigacions i ensenyances del nostre Departament.

Aquesta carta-inventari s'està realitzant per un equip dirigit per la professora Imma Ollich, i del qual formen part un grup d'alumnes i llicenciats. S'ha creat un model de fitxa, capaç d'ésser tractat per ordinador. El treball es realitza per comarques i està acabada, en finir l'any 1986, la del Baix Llobregat. S'estan fent ara les del Vallès Oriental i Osona. I successivament es programaran les altres, si hi ha possibilitats econòmiques. Un ajut a la investigació obtingut fins ara del Rectorat de la Universitat finalitza aquest any [1986-1987], car s'han suprimit aquest tipus d'ajuts econòmics.

Hi ha un acord amb el Servei d'Arqueologia, de la Generalitat de Catalunya, a través de Josep Castells, coordinador de la carta arqueològica que es realitza des de l'esmentat Servei, i que comprenia fins ara sols el segle V de C., com a límit cronològic, per tal de coordinar esforços i continuar conjuntament la carta-inventari.

Unificant criteris, la feina que es faci pot servir a ambdues institucions. Aquesta tasca resta, doncs, iniciada i cal continuar-la, cercant els mitjans econòmics.

2. Un altre punt important de la planificació de l'arqueologia medieval presuposa que es puguin realitzar *prospeccions zonals* (per termes municipals i comarques), als llocs que semblin més convenients d'acord amb la informació prèvia reunida, per tal de veure l'interès prioritari que ofereixen per l'arqueologia medieval, i evitar així que s'excavi indiscriminadament.

Aquestes prospeccions podrien comportar la realització de sondeigs estratigràfics a determinats punts escollits com a més interessants, per tal de veure si es confirma el seu interès o bé s'evita una excavació inútil en aquests moments.

Asumpta Serra i Clota, que ha reunit la documentació del segle XIII-XIV del lloc de Taveret (Osona), pot iniciar aquesta tasca veient els indrets on pot haver-hi restes de masos (el Pla Boixer, el Pla del Castell, el Sunyer i la Closa) o bé molins (com el de Novelles o els de la riera de Balà). I mitjançant una prospecció sistemàtica triar el mas o el molí que pugui ésser més interessant d'excavar-lo complet. La resta, consignada en una carta o mapa, restaria com a reserva arqueològica.

Hi ha moments en els quals pot ésser més convenient d'excavar un jaciment petit o mitjà, més fàcilment abarcat, i cal deixar com a reserva un altre més gran, per quan hom tingui més coneixements d'aquell tipus determinat de jaciments.

3. Cal que hom programi les grans i petites *excavacions a realitzar*, tenint en compte els problemes actualment plantejats i els treballs iniciats o realitzats, en els punts següents:

a) *Llocs de poblament aïllat o agrupat*

Sembla preferible, de moment, insistir en els de l'Alta Edat Mitjana, car els coneixem molt poc encara. I veure si hi ha continuïtat o no respecte dels llocs d'habitat de l'Antiguitat.

1.a) Ens sembla que hi ha un interès prioritari de que s'estudiïn sensers diversos *masos*. Hom ha realitzat treballs arqueològics a diversos masos com els de Vilosiu: Mas A (per A. del Castillo/M. Riu) i Mas B (per J. Bolòs, A. Curto, A. Serra) y Mas de la Creu de Pedra, de Castelltort-Guixers (per M. Riu). Situats al Berguedà i Solsonès. Cal deixar en reserva els masos C i D de Vilosiu, i cercar masos primitius d'altres comarques, estudiar-ne l'evolució, veure el pas del mas primitiu a la masia de les darreries de l'Edat Mitjana.

2.a) *Vilatges*. Cal que s'excavin alguns vilatges rurals sencers, especialment pel període dels segles X al XIV, per tal de veure l'evolució de la seva fortalesa, església, cases, carrers, murs, fossat, etc. Fins ara no n'hi ha cap d'enllestir.

Tenim en estudi: El poblat de l'Esquerda (Osona) que dirigeix Imma Ollich. El de Sant Miquel de la Vall (Pallars Jussà), iniciat per M. Riu i continuat, des del 1982, per I. Padilla; cal continuar-los i completar-los.

Queda en reserva, de moment, el de Prenafeta iniciat per J.-F. Cabestany. I el de la Jassa (Cercs), prospectat per A. del Castillo.

Cal iniciar: Sant Martí de Puigbó (Ripollès) sota la direcció de J. Bolós. Sant Llorenç d'Ares (Ager, la Noguera) sota la direcció de Prim Bertràn. Poblat de Fullola (mun. Tortosa, Baix Ebre) sota la direcció d'A. Curto. Així que hi hagin possibilitats.

3a.) *Ciutats*. Hom no pot deixar a les urgències la problemàtica que plantegen els nuclis de població habitats. Cal que hi hagi una planificació d'intervencions.

Volem esmentar en aquest punt les intervencions a Vic (I. Ollich) on hi ha una programació en curs al casc antic, i a Tortosa (A. Curto) però també a Girona i a Lleida (A. Olivé). Caldria connectar amb la programació de Barcelona, Balaguer, etc. on han intervingut diversos membres del Departament.

Cal pensar en el primordial interès de que s'estudiï la casa urbana i la seva evolució, al costat dels palaus, hospitals i altres edificis singulars, ben poc coneguts encara.

b) *Fortificacions, torres, guaites i castells*

1b.) *Torres i cases fortes*. Hom ha estudiat ja diverses torres de planta quadrada o rectangular (A. Benet) i rodona (M. Pagès, J. Bolós, E. Riu...) però cal observar la evolució dels masos-torres i cases fortes (J.F. Cabestany) a diverses comarques, i veure si hi ha diferències entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova.

Cal cercar una *domus forta*, capaç d'ésser estudiada sencera a la Catalunya Central (Osona?).

2b.) *Castells i guaites*

Cal veure bé la gènesi i evolució dels castells, en especial per al període anterior al segle XV.

Tenim iniciat l'estudi del castell de Sant Miquel de la Vall (Pallars Jussà) que cal completar. El del castell de Taradell (Osona), per Caballé, en curs. La Zuda de Tortosa (A. Curto), en curs. La mota-castell de Mataplana (Ripollès, M. Riu, P. Bertràn, J.-F. Cabestany), en curs. Tots ells cal completar-los.

En reserva: Castell de València d'Aneu (Pallars Sobirà) i Sant Llorenç d'Ares (Noguera, P. Bertran i F. Fité).

Tenim en reserva també el castell de Mur, l'excavació del qual ha iniciat E. Riu, a través dels Serveis de la Generalitat; creiem que cal continuar els treballs.

c) *Esglésies, capelles, granjes i monestirs*

De moment no tenim programada cap església aïllada. Hom ha excavat, entre altres: Orrius (I. Padilla), L'Esquerda (I. Ollich), Sant Serni del Grau (M. Riu), Pedrís (P. Bertran), Santa Coloma d'Ager (P. Bertran, F. Fité).

Els monestirs de Sant Sebastià del Sull (M. Riu) i de Sant Pere de Grau d'Escales (A. del Castillo, M. Riu, J. I. Padilla). Ens caldria tenir plantes completes de monestirs catalans de l'alta Edat Mitjana. També caldria conèixer bé les esglésies parroquials rurals i els edificis annexos (cases rectorals o presbiterals, segres, etc.).

S'ha realitzat l'estudi de la granja cistercenca d'Ancosa (J. Bolós)

A iniciar: l'estudi d'una església urbana: Sant Sadurní de Vic (I. Ollich), i el monestir de Sant Pere de Casserres (Osona).

Tot i que el tema de les esglésies és potser un dels més estudiats, considerem que arqueològicament hi ha molts punts a solucionar.

d) *Necròpolis*

Des del Departament hem potenciat l'estudi de les necròpolis medievals, com hom pot veure al volum miscel·lani: *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya* (Barcelona, 1982) i a la Memòria de Llicenciatura de Katia Klieman (1986) dedicada a les tombes antropomorfes. La tipologia de les sepultures és objecte també d'una comunicació de Josep M.ª Bosch i Jordi Vallès, sobre tombes de lloses, al II Congreso Nacional de Arqueología Medieval (Madrid, 1987).

De moment no pensem iniciar l'excavació de cap necròpolis nova, tret de les incloses en els jaciments actualment en curs.

e) *Tecnologia de producció i amagatzematge*

L'estudi arqueològic dels llocs d'elaboració de productes, i dels atuells, eines i instruments produïts, resta encara en bona part per començar. És aquest l'aspecte menys treballat pels arqueòlegs fins ara. I és urgent que s'iniciï per tal de poder donar pautes de treball i elements de classificació als futurs arqueòlegs.

Forns, fargues, tallers, molins, graners-sitges són altres tants aspectes a estudiar. Hom ha iniciat l'estudi dels molins (Bolós, Padilla, Pagès...) i ha realitzat l'excavació i estudi d'un graner al jaciment de l'Esquerda (I. Ollich).

També l'aspecte dels atuells i eines: domèstics, agrícoles, dels diversos oficis... resta a estudiar.

Pensem, però, que en aquests primers cinc anys convé enllestir les coses en curs abans de començar-ne de noves, tot i que fa temps que tenim previst l'inici de l'estudi d'una farga al Noguera Ribagorçana, documentada des de la meitat del segle IX.

f) *Estudi i restauració de materials*

En aquests moments el Departament té en curs dos programes d'investigació: un d'etnoarqueologia i arqueologia experimental, en col·laboració amb França (Acción Integrada Hispano-Francesa) i en particular amb G. Démians d'Archimbaud i J. Thiriot, d'Aix-en-Provença, i un altre programa d'Arqueometria, en col·laboració amb el Departament de Cristallografia, de la Facultat de Geologia, de la nostra Universitat (profs. C. de la Fuente, M. Vendrell, J. Nogués, etc.), per a les anàlisis de ceràmiques, vidres, metalls i argamasses (materials inorgànics). I té prevista una ampliació a materials orgànics (ossos humans i d'animals), en l'estudi dels quals s'han fet ja els primers treballs amb la col·laboració de Josefina Roma, Elisenda Vives i M.ª Dolors Buxó.

Tots aquests aspectes de la programació resten en curs i hom procurarà ampliar-los també en el Laboratori d'Arqueologia Medieval que ja funciona a la 6.ª planta del

Departament, dotat d'ordinador i d'aparell per a fer macrofotografies al microscopi.

També la restauració de materials s'ha iniciat en col·laboració amb la Facultat de Belles Arts i els alumnes del Departament.

Per a l'estudi dels materials i amb finalitats pedagògiques hom disposa al Departament del dipòsit provisional dels materials de les excavacions (magatzem de la 6.ª planta) realitzades a Catalunya i d'una mostra de les d'Andalusia (tota vegada que la nostra programació es limita a Catalunya no hem inclòs aquí els projectes d'Andalusia i de Castella en els quals participem). Els materials en estudi són preferentment els ceràmics (vegeu l'obra *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya Medieval*, Barcelona, 1984), metàl·lics relacionats amb la indumentària (Congrés de Perpinyà, 1983) i vidre (Tesi d'Anna Olivé, sobre Sant Fost).

Cal continuar i potenciar l'estudi dels materials de les excavacions, car l'arqueologia medieval està mancada de guies segures en aquests aspectes. Ho estem fent en treballs molt diversos, patrocinats i fomentats des del Departament (sivelles, peltre, etc...).

g) *Consolidació i protecció dels jaciments excavats o en curs*

Sempre que apareixen estructures en les excavacions procurem consolidar-les degudament per tal d'evitar la seva destrucció. Però considerem que aquesta consolidació provisional no sempre és suficient i que caldrà arbitrar mesures de protecció dels jaciments un cop enllestida la tasca arqueològica. Cal preveure també, en alguns casos, les possibilitats de reconstrucció parcial d'alguna casa o vilatge, aspecte en el qual caldrà insistir.

h) *Edició i vulgarització*

El Departament té en curs una revista: «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia» (des de 1980), la meitat de la qual és dedicada a l'arqueologia medieval, i edita també una serie d'annexos d'arqueologia medieval, de la qual han aparegut els dedicats a Necròpolis i a la ceràmica popular, ja esmentats (Barcelona, 1982 i 1984).

En aquests moments s'està imprimint l'annex n.º 3 (1986-1987) dedicat a *Fortificacions, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval*. Estàn previstos altres dos annexos dintre del període programat ara: un dedicat a «Llocs d'habitat de la Catalunya Medieval» i un altre destinat a les «Esglésies i monestirs».

Els professors del Departament, doctors, llicenciats i alumnes col·laboren també amb altres institucions. la Generalitat de Catalunya, amb la qual el Departament ha col·laborat des dels primers dies, ha publicat les Memòries d'excavació d'Orrius (J.I. Padilla) i d'Ancosa (J. Bolós). La col·laboració del Departament té lloc també en altres treballs d'arqueologia medieval (*Les excavacions arqueològiques a Catalunya els darrers anys*, 1980) i en les tasques de divulgació del Servei d'Arqueologia (Tribuna d'Arqueologia, des de la seva creació).

i) *Formació d'arqueòlegs medievalistes*

Des dels primers anys de funcionament de la secció d'arqueologia medieval, el Departament ha tingut cura de la formació dels alumnes que ho desitgen en aquest camp, invitant-los a participar en les excavacions programades, en l'estudi i restauració dels materials, etc. Hi ha hagut un ensenyament específic als estudis del Doctorat: «Testimonis de l'habitatge medieval» (Dr. Castillo/M. Riu) i darrerament hom ha programat, dintre dels estudis del tercer cicle, un Master en «Arqueologia Medieval», en dos cursos i amb deu assignatures, que esperem sigui aprovat per tal d'iniciar el seu funcionament el curs 1988-1989.

j) *Previsions immediates*

Entre les previsions immediates, i dintre del programa de l'Acció Integrada hispano-francesa, hom ha plantejat de portar a terme una excavació codirigida (J. Thiriot/ J.I. Padilla) als forns de ceràmica de Cabrera d'Anoia, en la qual participaran cinc alumnes del Departament i altres cinc francesos.

També hom considera, com ja hem advertit, que cal enllestir les excavacions en curs, dintre de la programació general nostra, iniciar les prospeccions zonals, anar completant la carta-inventari, i planejar sols les noves intervencions que permetin completar aspectes poc estudiats (o bé en àmbits nous a títol comparatiu).

2. SEGONA PROGRAMACIÓ D'ARQUEOLOGIA MEDIEVAL (per als propers cinc anys, 1992-1996)

Aquesta programació continua i amplia el programa d'intervencions arqueològiques formulat i iniciat el 1987, car no s'han pogut assolir tots els objectius que llavors restaren projectats (carta-inventari prèvia, prospeccions per zones, programa d'excavacions mitjanes i petites, entorn d'uns temes específics):

Pel que fa al tema dels llocs de *poblament aïllat i agrupat* ens sembla que segueixen essent prioritaris els estudis de *masos, vilatges i nuclis urbans* majors.

Pel que fa al tema de les *fortificacions, torres, guaites i castells*, tot i els considerables avenços del període anterior, cal aprofundir més en determinats aspectes con el de la creació de nuclis urbans a l'entorn d'aquestes fortaleses.

Pel que fa al tema de les *esglésies, capelles, granjes i monestirs* s'han completat aspectes importants però queden pendants, entre molts d'altres, dos conjunts: el de Sant Pere de Casserres, a Osona, i el de Santa Maria de Ripoll, al Ripollès, ambdós en vies de programació per aquest Departament.

Pel que fa a les *necròpolis* s'han fet també avenços notables, però cal precisar millor el període de transició del món antic al medieval.

Pel que fa a *Tecnologia de producció i amagatzematge* ha avançat l'estudi dels molins i de les sitges i cal remarcar també la troballa del graner de l'Esquerda. Ara el tema es centra entorn de la metal·lúrgia i la farga catalana.

Per que fa a l'estudi i restauració de materials, s'han completat els programes d'etnoarqueologia i arqueologia experimental, en col·laboració amb França i el programa d'arqueologia experimental en col·laboració amb Anglaterra. Resta pendent la finalització dels estudis dels forns i ceràmiques de Cabrera d'Anoia.

Ha continuat, —després de la publicació dels tres annexos d'arqueologia Medieval ja esmentats a la programació anterior i referents a ceràmiques, necròpolis i fortificacions— la secció d'Arqueologia a «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», revista del Departament de la qual s'ha publicat 12 números. S'està preparant, en aquests moments, el número 13, corresponent a l'any 1992 i és el nostre propòsit de que continui durant la nova programació com a exponent (no pas exclusiu, ni molt menys) del treball del Departament.

La vulgarització de les tasques i la contribució a la formació d'arqueòlegs medievals s'ha fet, i tenim el propòsit de continuar fent-ho, per mitjà dels «Cursos d'Arqueologia Medieval» organitzats en col·laboració amb la Institució Milà i Fontanals del CSIC (l'any 1991 s'organitzà el novè curset amb un promig de 65 inscrits). Per mitjà de les «Jornades d'Arqueologia Medieval» que organitza el Laboratori d'Arqueologia Medieval del Departament (l'any 1991 s'organitzaren les sisenes jornades amb un nombre superior als 200 inscrits). I per mitjà del Master d'Arqueologia Medieval que s'organitzà, amb 10 assignatures durant el període anterior, amb gran èxit i cobert el límit de 20 alumnes imposat. Es preveu la continuació de dit Master per als cursos 1992-93 i 1993-94.

La segona programació d'arqueologia medieval que ara es formula per part del Departament d'Història Medieval-Paleografia i Diplomàtica, de la Universitat de Barcelona, es proposa continuar i completar els temes ja iniciats i projectar-ne de nous com veurem tot seguit.

a) Prospeccions

Resten integrades dintre de la programació del Departament les prospeccions per zones, plenament justificades per l'estat actual de l'arqueologia medieval a Catalunya respecte de l'arqueologia d'altres èpoques i àmbits, dintre d'un projecte d'estudi de «l'espai humà al Collsacabra a través de l'arqueologia» que relacioni l'hàbitat urbà amb l'hàbitat rural a l'Edat Mitjana en els seus més variats aspectes (socials, econòmics, constructius, etc.). S'inclouen les Prospeccions arqueològiques al Collsacabra (Comarca d'Osona) sota la responsabilitat d'Assumpta Serra, des del 1987.

b) Excavacions

Les excavacions assumides com a pròpies pel Departament i que resten integrades dintre de la nova programació, en diversos projectes, ja siguin noves, ja continuació de l'etapa anterior, són les següents:

1. Excavacions a la Ciutat de Vic, sota la responsabilitat de Immaculada Ollich, Dolors Molas, Antoni Caballé i Josep Pujades, integrades en el projecte per als anys 1992-1994 intitulat «organització i evolució de l'espai a la ciutat romana i medieval de Vic: àrees d'hàbitat, de necròpolis i de defensa».

2. Excavacions al jaciment de l'Esquerda, sota la responsabilitat de Immaculada Ollich i Montserrat Rocafiguera, integrades en el projecte per als anys 1992-1994 intitulat «Pautes d'assentament i d'urbanisme al jaciment ibèric i medieval de l'Esquerda» (Roda de Ter, Osona).

3. Excavacions al jaciment de la Fabregada (Sant Esteve de la Sarga, Pallars Jussà), sota la responsabilitat de Marta Sancho, integrades en el projecte per als anys 1992-1994 intitulat «estudi de la indústria metal·lúrgica medieval», que hom es proposa ampliar a altres zones prospectades, en col·laboració amb altres institucions nacionals i estrangeres.

4. Excavacions a l'hàbitat alt-medieval (església, poble i castell) de Gallifa (Vallès), sota la responsabilitat de Marta Sancho, Xim Raurich i Anna Mestre, dintre del programa «Estudi del poblament agrupat i aïllat a la Catalunya Medieval».

5. Excavacions al conjunt arqueològic de València d'Aneu (Pallars Sobirà), sota la responsabilitat de J. Ignacio Padilla, integrades en el projecte marc «Les Valls d'Aneu».

6. Excavacions als forns de Cabrera d'Anoia (Castell de Cabrera, Anoia), sota la responsabilitat de Josep M.ª Vila, dintre del projecte «L'artessanat de la terrissa a la Catalunya Medieval».

7. Excavacions a la Quadra de la Cogullada (La Joncosa de Montmell, Baix Penedès), sota la responsabilitat de Josep M.ª Vila i Marina Miquel, dintre del projecte «La reorganització territorial a la frontera del comtat de Barcelona (segles X-XIII)».

8. Excavacions al Castell de Mataplana (Gombrèn, Ripollès), sota la responsabilitat de Xim Raurich, Lydia Martínez i Anna Mestre, integrades en el projecte per als anys 1992-1994, d'«estudi de les fortificacions catalanes medievals y el seu entorn», en aquest cas dedicat principalment a l'estudi del barri sorgit a redós del castell.

c) *Projectes nous*

Entre els projectes nous ens cal esmentar el del nucli de Sant Pere de Casserres (Masies de Roda, Osona) i el del monestir de Santa Maria de Ripoll (Ripollès) ambdós jaciments de capital importància per a conèixer l'entorn dels grans centres monàstics de l'alta Edat Mitjana.

És de creure que ambdós projectes podran ésser endegats durant el quinqueni que ara comença.

d) *Projectes als quals dona suport el Departament*

El Departament ha decidit seguir donant el seu suport a les excavacions del temple preromànic de Sant Pere de Serrateix que realitza Josep M.ª Badia i Masgrau, de Navàs, per encàrreg dels Amics del Monestir de Serrateix, tota vegada que els anys anteriors ha demostrat que pot realitzar una tasca eficaç.

I també dona el seu suport a l'estudi dels Castells del Montseny que realitzen

Manuel Rueda i Josep M.ª Llorens, pel rigor metodològic amb que realitzen el treball de camp.

e) *Arqueologia experimental*

S'ha aprovat el projecte DGICYT PB90-0430 = *Arqueologia experimental: aplicació a l'agricultura medieval Mediterrània*, que dirigeix la professora Immaculada Ollic en col.laboració amb el Dr. Peter Reynolds, i altres participants de diversos Departaments de la Universitat de Barcelona. Objectiu del projecte: el cultiu experimental de cereals actualment desapareguts, documentats paleocarpològicament al jaciment de l'Esquerda (Masies de Roda, Roda de Ter). Lloc: jaciment i àrea experimental de L'Esquerda on s'ha establert l'estació corresponent. Dates previstes: 1992-1994.

Programar amb cinc anys d'anticipació els treballs d'arqueologia, dada la possibilitat de trobades fortuïtes o d'urgències inesperades, no ha de presuposar el rebuig d'intervencions puntuals en altres llocs, situats en comarques diferents a les proposades, o de projectes imprevistos, o presentats posteriorment. En aquest aspecte doncs, considerem que la Programació del Departament resta oberta a altres possibles demandes socials i a temes nous com el de les infraestructures urbanes apenes iniciats fins ara a Catalunya.